

KOERSDOCUMENT ERFGOEDLIJN ATLANTIKWALL 2030

Koersdocument Erfgoedlijn Atlantikwall 2030

Actualisatie van de doelstellingen

versie: definitief

datum: 30 juni 2023

opgesteld door: Abe Veenstra landschapsarchitect

voor: Erfgoedlijn Atlantikwall

in opdracht van: Provincie Zuid Holland

Inhoud

	Voorwoord	4
1	Inleiding	6
2	Kenschets	9
3	Terugblik en oogst	15
4	Missie	19
5	Koers 2030	21
6	Kwaliteit & organisatie	37

Voorwoord

Kust vol betonnen bouwwerken

Opeens zie je betonnen bouwwerken verscholen in een prachtige natuurlijke omgeving van helmgras, duinen en strand. Herinneringen uit mijn jeugd van een dagje Wassenaarse Slag of de Hoek van Holland. Het maakt nieuwsgierig en al snel wordt het duidelijk dat het iets met de oorlog te maken heeft. Bunkers gebouwd door de bezetter om de bevrijders van overzee tegen te houden. Jaren later weet ik inmiddels heel veel meer. Het is dan ook een genoegen om dit nieuwe Koersdocument Erfgoedlijn Atlantikwall aan u als lezer te mogen aanbieden.

In de afgelopen jaren is er veel bereikt en hebben de diverse deelnemers aan de erfgoedtafel Atlantikwall laten zien dat je samen heel veel kunt bereiken. Met dank aan talloze mensen, vrijwillige inzet en met de bestuurlijke en financiële steun van de provincie Zuid-Holland zijn meer dan 100 waardevolle projecten gerealiseerd. Deze dragen bij aan het behouden, beschermen en beleefbaar maken van het Atlantikwall erfgoed in onze mooie provincie.

Dit koersdocument geeft richting aan de toekomst van de Erfgoedlijn Atlantikwall. Het is een mooi en een goed voorbeeld van de samenwerking door de deelnemers aan de erfgoedtafel. Dit had echter niet tot stand kunnen komen zonder de uitstekende begeleiding van de steller Abe Veenstra en de energieke steun vanuit Bas van Toledo. Dank gaat ook uit naar de geraadpleegde experts en de betrokken leden van de klankbordgroep. Met het breed gedragen koersdocument is een nieuw beginpunt gemaakt om vanuit hier met de deelnemers aan de tafel verder te bouwen aan een toekomstbestendige erfgoedlijn. Dit geeft dan ook een stevig fundament om in werkgroepen aan de slag te gaan met de uitwerking van de voorgestelde thema's en de 10 doelstellingen uit dit koersdocument 2030.

De relevantie van beleefbare geschiedenis als zichtbare sporen van de bezetter in een prachtige natuurlijke omgeving van de Zuid-Hollandse kust en het Nationaal Park Hollandse Duinen is nog nooit zo groot geweest. Zeker nu de oorlog weer zo dichtbij is gekomen in Europa. Op deze wijze kunnen nog generaties lang jongeren zichzelf de vraag stellen: Wat is dat betonnen bouwwerk? Het zijn tastbare plekken van herinnering en bezinning verbonden door een megalomaan verhaal. Het verhaal van de Atlantikwall.

Leendert de Lange

Voorzitter Erfgoedlijn Atlantikwall

ERFGOEDLIJN ATLANTIKWALL KOERS 2030

MISSIE

Behouden, beschermen en beleefbaar maken van het Atlantikwall erfgoed in de provincie Zuid-Holland, ter herinnering en bezinning.

THEMA'S

NIET MEER
MAAR BETER

VERSTERKEN VAN
DE LIJN

HERKENBARE &
ONDSCHIEDENDE
CLUSTERS

BLIK NAAR
BUITEN

DOELSTELLINGEN

1.
Kwaliteitsverbetering
projecten

3.
Vergroten
publieksbereik

7.
Onderscheidende
profilering

9.
Behoud door
ontwikkeling

2.
Versterken en
ondersteunen
bunkerlocaties

4.
Betere
bescherming

8.
Versterken
herkenbaarheid
clusters

10.
Grensoverstijgende
samenwerking en
uitwisseling

5.
Kennissuitwisseling

6.
Atlantikwall
community

*Object
(bunker, tankgracht etc.)*

*Cluster
(Stützpunktgruppe / Festung)*

Erfgoedlijn

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Een erfgoedlijn is een geografische (lijnvormige) structuur die verschillende historisch waardevolle objecten en elementen met een gemeenschappelijk verhaal verbindt, zoals rond de Limes, de trekvaarten, de landgoederen en de Atlantikwall. Rondom de erfgoedlijnen is een groot aantal betrokken partijen (overheden, eigenaren, ondernemers, verenigingen, belanghebbenden) samengebracht aan zogenaamde erfgoedtafels. Vanuit deze overlegstructuren is de laatste jaren succesvol werk gemaakt van het behoud, beleven en benutten van het erfgoed in de provincie Zuid-Holland. Erfgoedlijnen zijn verankerd in het provinciaal omgevingsbeleid en van daaruit zijn financiële middelen beschikbaar voor erfgoed-projecten.

Bijzonder aan het concept van de erfgoedlijnen en -tafels is de grote mate van eigen zeggenschap. Het is in belangrijke mate aan de Erfgoedtafel zelf om richting te bepalen en uitwerking te geven aan de wijze waarop men het erfgoed wil beschermen en beleefbaar maken.

De Erfgoedlijn Atlantikwall verbindt verschillende militaire objecten en locaties rond de verdedigingslijn die de Duitse bezetter in de Tweede Wereldoorlog langs de kust van het Europese vasteland bouwde. De kust vormt daarbij de verbindende geografische structuur.

Voor de Erfgoedlijn Atlantikwall is in 2017 door bureau H+N+S een richtinggevend koersdocument opgesteld waarin de doelstellingen richting 2020 zijn geformuleerd en een kansenkaart is opgenomen. Nu 5 jaar later is het tijd voor een actualisatie van deze doelstellingen. In voorliggend document wordt kort teruggeblikt op de resultaten tot nu toe en van daaruit opnieuw koers bepaald voor de erfgoedlijn.

Het beoogt een handvat te bieden voor de deelnemers aan de erfgoedtafel voor de wijze waarop de komende 5 jaar (en mogelijk langer), werk gemaakt kan worden van behoud, bescherming, benutting en beleefbaar maken van het Atlantikwall erfgoed.

1.2 Aanpak en werkwijze

De actualisatie is, in opdracht van de provincie, tot stand gekomen in nauwe samspraak met de Erfgoedtafel. Een klankbordgroep met enkele vertegenwoordigers heeft periodiek meegedacht en feedback gegeven. Er is een enquête gehouden onder de deelnemers van de Erfgoedtafel, waarbij gevraagd is te reflecteren op de behaalde resultaten, de sterke en zwakke punten en de kansen voor de toekomst.

Tijdens de Erfgoedtafel bijeenkomst in november '22 zijn de resultaten hiervan besproken en is door de deelnemers gediscussieerd over de gewenste koers voor de erfgoedlijn. Op basis van deze input is een concept Koersdocument opgesteld dat in februari '23 op een 2^e bijeenkomst met de Erfgoedtafel is besproken. Op basis van de reacties is het document vervolgens definitief gemaakt en vastgesteld tijdens de Erfgoedtafel bijeenkomst in april '23.

1.3 Leeswijzer

Gestart wordt met een korte kenschets van de Erfgoedlijn Atlantikwall (H2). Vervolgens wordt teruggeblikt op de resultaten tot nu (H3). Daarna wordt de missie verwoord: waar staat de erfgoedlijn voor en vanuit welke grondhouding wordt daar door de deelnemers van de erfgoedtafel aan bijgedragen? (H4). Dit wordt vervolgens uitgewerkt in een visie met bijbehorende doelstellingen (H5). Besloten wordt met een aantal overwegingen ten aanzien van de werkwijze en organisatie van de erfgoedlijn (H6).

Overzicht Atlantikwall Zuid-Holland
(indicatieve weergave van clusters, bunkercomplexen en landfronten)

2 Kenschets

2.1 Grensoverstijgende erfgoedstructuur

De Atlantikwall was een verdedigingslinie van de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog, langs de kust van het Europese vasteland. De linie liep van Noorwegen, via Denemarken, Duitsland, Nederland, België en Frankrijk tot aan de grens met Spanje en had daarmee een lengte van meer dan 5.000 kilometer. De Atlantikwall in Zuid-Holland is dus onderdeel van een enorme grensoverstijgende militaire structuur.

Atlantikwall 1942-1945 (bron: Wikipedia)

De Atlantikwall werd tussen 1942 en 1945 gebouwd om een invasie van de geallieerden vanuit zee te voorkomen. Hiertoe werden vooral de strategische locaties langs de kust, zoals havens, steden en industrie beschermd door verdedigingswerken. De linie bestond

uit een reeks van kleinere en grotere zelfstandig functionerende steunpunten, in de vorm van een verzameling bunkers, verblijven, loopgraven en schuttersputten. Vanuit het oogpunt van efficiëntie werd gebruik gemaakt van standaardontwerpen voor de verschillende bunkertypen. De verdedigingslinie bestond daarnaast uit o.a. kustbatterijen, versperringen (tankgrachten, tankmuren, drakentanden), radarinstallaties, schuilplaatsen, bergingen (o.a. munitie) en stelsels van loopgraven.

De steunpunten werden rondom verdedigd. Aan de zeezijde lag het 'Seefront', gericht op tegengaan van een invasie vanuit zee. Naast de verschillende bunkers en batterijen maakten bijvoorbeeld ook strandversperringen hier deel van uit. Maar ook de achterzijde behoeft verdediging in de vorm van een 'Landfront' aangezien de geallieerden ook van die kant (bv via luchtlandingen) de steunpunten konden aanvallen. Hiertoe werden o.a. uitgebreide stelsels van tankgrachten en andere versperringen gerealiseerd.

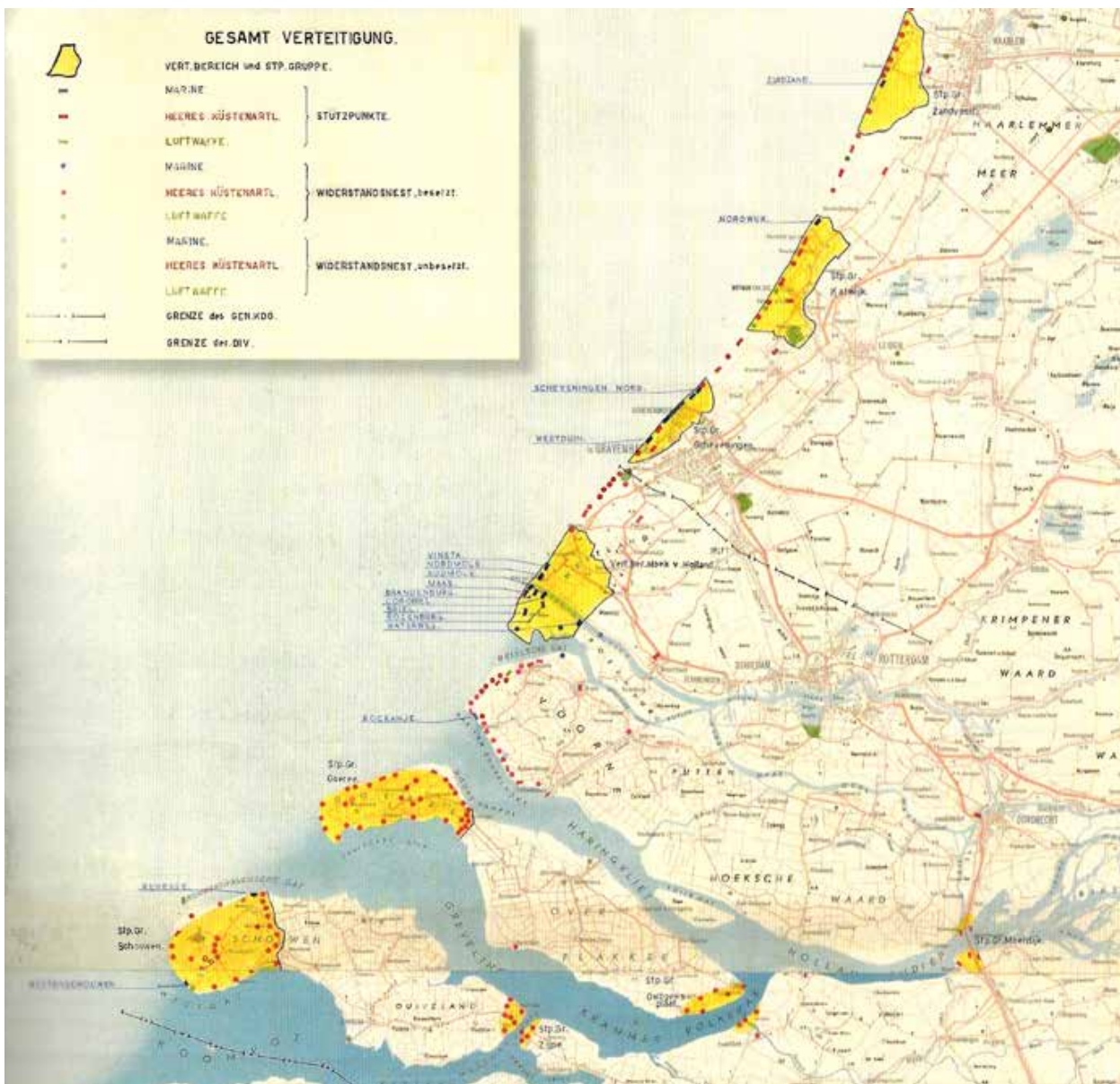

Tankmuur behorend bij landfront door duinen Katwijk.

De aanleg van de Atlantikwall was destijds een enorme bouwopgave die diepe sporen trok in het landschap van de kustzone en de daarin gelegen stedelijke gebieden. De kustzone werd 'Sperrgebiet' en was niet langer toegankelijk. Ten behoeve van de aanleg van de verdedigingswerken en het creëren van schootsvelden werden duizenden woningen gesloopt en honderdduizenden bewoners gedwongen geëvacueerd. Ook het duinlandschap is letterlijk op de schop gegaan; duinen zijn vergraven om de bunkers te kunnen bouwen en bossen zijn gekapt.

RAF luchtfoto uit '43 van aangelegde tankgracht in Den Haag waarvoor grootschalige sloop heeft plaatsgevonden. (bron: Nationaal Archief)

Overzicht clustering: uitsnede van een ongedateerde kaart met Stützpunktgruppen en Verteidigungsbereich in Zuid-Holland. (bron: Nationaal Archief)

2.2 Ruimtelijke clustering

Langs de Zuid-Hollandse kust zijn, vanuit het militaire functioneren, clusters van steunpunten te onderscheiden die tezamen een zogenaamde 'Stützpunktgruppe' vormden. Deze ruimtelijke clustering was gericht op het effectief kunnen verdedigen van strategisch belangrijke locaties. Tussen deze belangrijke verdedigingsgebieden lagen terreinen met een minder zwaar verdedigingsregime; de zogenaamde 'Freie Küste'.

Stützpunktgruppe Katwijk

Katwijk en Noordwijk behoorden tot één en hetzelfde verdedigingsgebied. De boulevards van de kustplaatsen werden als zwakke plekken gezien. Bewoners werden geëvacueerd en vooral in Katwijk is veel bebouwing gesloopt. Bij de dorpen werden forse geschutsbatterijen geplaatst. Van militair belang waren hier de haven met zeesluis en vooral het in het achterland gelegen vliegveld Valkenburg. Aan de landzijde werd een zigzaggende tankgracht door het polderland aangelegd, met aansluitende tankmuren en versperringen daar waar de duinen begonnen.

Stützpunktgruppe Scheveningen

Den Haag was een plek van strategisch belang als bestuurscentrum, met verschillende militaire hoofdkwartieren en vanwege de (kleine) zeehavens. Vanuit de 'Stützpunktgruppe Scheveningen' werd dit verdedigd. Hiervoor werden de boulevards bij Scheveningen en Kijkduin gesloopt en werden hoge tankmuren en verschillende bunkers gerealiseerd. Het ontbrak de Duitsers aan de middelen om een verdedigingslinie rond de gehele stad Den Haag aan te leggen. In plaats daarvan werd er een brede zone dwars door het stedelijke gebied ontruimd en gesloopt om het 'Landfront' te realiseren. Voor de aanleg van tankgracht, bunkers en schootsvelden werden hele woonwijken gesloopt en tienduizen-

den inwoners geëvacueerd, vaak naar locaties buiten Den Haag.

Festung Hoek van Holland

De belangrijkste te verdedigen plek langs de Zuid-Hollandse kust was de toegang tot de Rotterdamse haven via de Nieuwe Waterweg bij Hoek van Holland. De haven vormde een belangrijke uitvalsbasis voor de Duitse marine en was van groot belang voor de aanvoer van grondstoffen voor de oorlogsindustrie. Het gebied kreeg uiteindelijk het predicaat 'Festung', wat aangaf dat het tot het uiterste verdedigd moest worden. Hier stond dan ook de grootste concentraties aan bunkers; zowel aan de noord- als zuidoever van de Nieuwe Waterweg. Ook de aanleg van een landfront met dubbele tankgracht onderstreept het belang van de locatie. In het Westland zijn vele woningen en kassen gesloopt om ruimte te maken voor schootsvelden, tankgrachten en steunpunten ter verdediging van het landfront. Het zuidelijk deel van de Festung Hoek van Holland (met het eiland De Beer) is met de naoorlogse uitbreiding van de Rotterdamse haven volledig verdwenen.

Stützpunktgruppe Voorne

Aanvankelijk maakte het steunpunt van Voorne deel uit van het 'Verteidigungsbereich Hoek van Holland'. Later werd het echter een zelfstandige Stützpunktgruppe dat vooral diende ter verdediging van de Brielse Maas en Haringvliet als mogelijke doorgangen naar het achterland. Ook de historische vestingsteden Hellevoetsluis en Brielle werden hiervan onderdeel gemaakt. Van bijzonder belang op Voorne was de aanwezigheid van radarinstallaties van de Luftwaffe, die gericht waren op het opsporen van geallieerde bommenwerpers om deze vervolgens te onderscheppen. Ter voorkoming van geallieerde luchtlandingen werden tegen het einde van de oorlog grote gebieden achter de duinen geïnuundeerd.

Stützpunktgruppe Goeree

Ook voor de Kop van Goeree was de verdediging gericht op de bewaken van de routes over het water naar het achterland; via het Haringvliet en de Grevelingen. Hiertoe werden stellingen opgericht in de duinen en op de dijken. Vergeleken met de andere clusters waren de ingrepen hier bescheiden. Voor de Duitsers had Goeree weinig prioriteit omdat men de kans van eventuele landingen hier niet groot achtte. Goeree lag als eiland geïsoleerd en er was geen sprake van havens of industrie van strategisch belang. In de laatste oorlogsjaren zijn delen van Overflakkee preventief onder water gezet zodat er minder territorium verdedigd hoefde te worden.

2.3 Zichtbare en verborgen restanten

Van de omvangrijke verdedigingswerken is in de loop der tijd veel verdwenen. Veel is direct na de oorlog opgeruimd en afgebroken. Versperringen zijn weggehaald, tankmuren gesloopt en grachten gedempt. De boulevards zijn hersteld en nieuwbouw is gerealiseerd op de plekken waar soms hele wijken waren gesloopt.

Daar waar de bunkers niet direct in de weg lagen werd er geen geld en (veel) moeite gestopt in het opruimen van deze betonnen

kolossen. Sommige bunkers kregen (tijdelijk) een nieuwe bestemming. Andere werden aan hun lot overgelaten en verdwenen langzaam maar zeker onder het zand.

De laatste tientallen jaren is er steeds meer aandacht voor de erfgoedwaarde van de restanten van de Atlantikwall. Verschillende bunkers zijn inmiddels door vrijwilligers weer zichtbaar en toegankelijk gemaakt en deels ingericht als museum. Op enkele plekken zijn nog restanten van oude tankmuren in de duinen te vinden.

Naast deze 'harde' betonnen getuigen zijn er ook tal van andere sporen en restanten die wat minder in het oog springen. Hierbij gaat het om meer 'zachte' sporen in het landschap van de oorspronkelijke veldversterkingen zoals loopgraven, schuttersputten en onderkomens. Ook zijn plaatselijk nog contouren en restanten van oude tankgrachten in het landschap terug te vinden. Verder is ook de invulling met naoorlogse bouw in het stedelijke gebied ter plekke van de gesloopte woonwijken een blijvende stille getuige van de Atlantikwall.

De Atlantikwall is nauw verbonden met het landschap van de kustzone en vooral met de duinen. De meest in het oog springende objecten, de nog (of weer) zichtbare bunkers, bevinden zich in het duinlandschap nabij het strand en rond de badplaatsen. De Atlan-

Bunkers in de duinen bij Scheveningen

Tankversperring van drakentanden in de duinen bij Katwijk

tikwall als verdedigingslinie was oorspronkelijk echter veel breder, zoals hierboven ook beschreven, waardoor ook in het achterland verschillende sporen en relevante locaties aanwezig zijn. Het kustlandschap, met daarin de duinen als ruggengraat, vormt daarmee de verbindende ruimtelijke structuur, de 'lijn', van de Erfgoedlijn Atlantikwall.

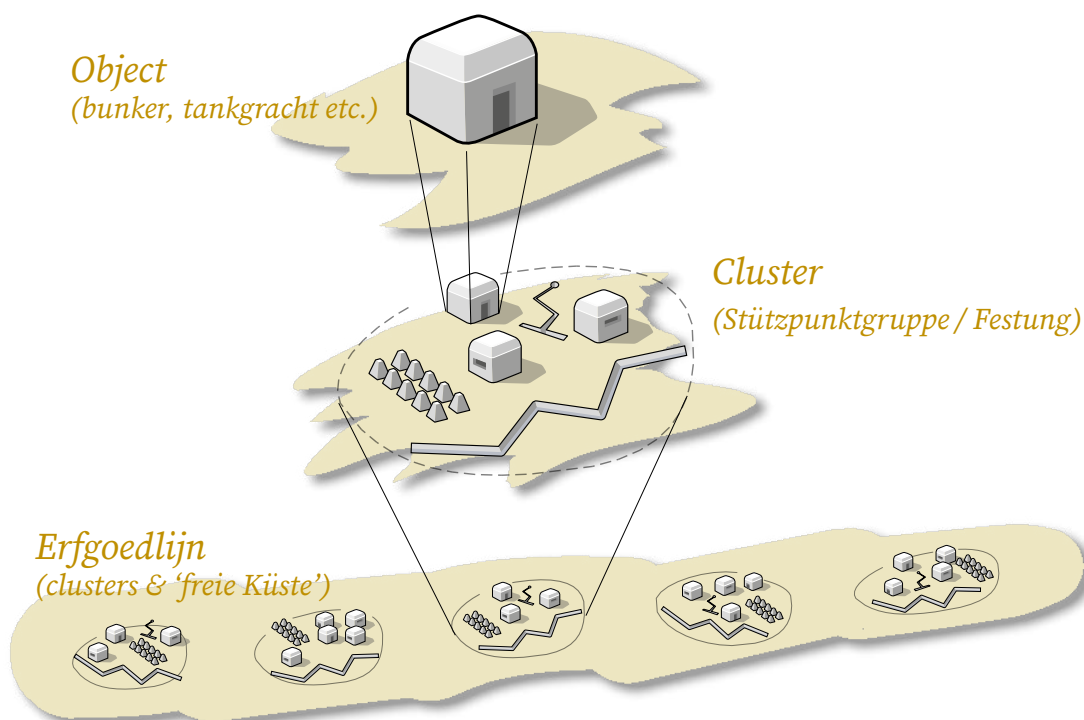
2.4 Lijn, clusters en objecten

Binnen de erfgoedlijn Atlantikwall is daarmee onderscheid te maken naar drie relevante schaalniveaus.

Ten eerste het niveau van de lijn als geheel, dat samenvalt met het landschap van de kustzone en waarbinnen verschillende sporen en restanten van de Atlantikwall zijn terug te vinden. Dit heeft betrekking op het verhaal van de Atlantikwall in Zuid-Holland, als onderdeel van de Nederlandse Atlantikwall en daarmee weer als onderdeel van de totale militaire structuur langs de Europese kust.

Binnen de erfgoedlijn kunnen in Zuid-Holland, op basis van het historisch functioneren, 5 ruimtelijk samenhangende clusters worden onderscheiden: de Stützpunktgruppen van Katwijk-Noordwijk, Scheveningen, Voorne, Goeree en de Festung Hoek van Holland. Het betreffen militaire complexen met ieder zijn eigen logica en samenhang tussen de verschillende onderdelen. Tussen de afzonderlijke clusters ligt de zgn. 'freie Küste'. Per complex is er een verhaal te vertellen en te tonen over de specifieke functie en kenmerken van de verdedigingseenheid, hoe de verschillende objecten hierbinnen met elkaar samenhang en wat de gevolgen waren van de aanleg voor stad en landschap ter plekke.

Binnen de clusters (en deels daarbuiten) liggen vervolgens de verschillende objecten en structuren in de vorm van bunkers en andere verdedigingswerken. Dit betreft een veelheid aan verschillende bouwwerken, loopgraven, versperringen, tankgrachten en -muren die elk een eigen verhaal hebben, en vaak ook door groepen vrijwilligers worden beschermd en beleefbaar gemaakt.

Schematische weergave opbouw van de erfgoedlijn Atlantikwall

ATLANTIKWALL

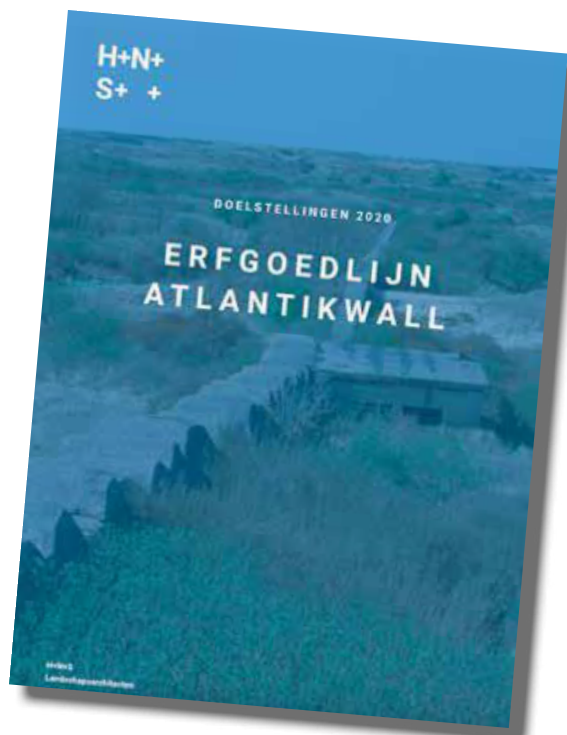
BUNKERDAG

3 Terugblik en oogst

3.1 Terugblik op doelstellingen 2020

In het koersdocument met de doelstellingen voor 2020 is aangegeven dat de erfgoedlijn zich richt op het beschermen, benutten en beleefbaar maken van het Atlantikwall erfgoed. Daarbij is als ambitie benoemd dat de unieke bunkercomplexen beschermd dienen te worden. Dat de Atlantikwall als historische structuur waarneembaar en beleefbaar dient te zijn, door het ontsluiten en toegankelijk maken van kenmerkende verdedigingswerken. En dat de erfgoedlijn herkenbaar en vindbaar dient te zijn: o.a. door een gezamenlijke website, logo en samenwerking in presentatie en communicatie. In het wensbeeld en de bijbehorende kansenkaart speelt de indeling in clusters een belangrijke rol en worden ambities geformuleerd om deze verder te versterken (o.a. d.m.v. routes, informatievoorziening, arrangementen) en onderling naar elkaar te verwijzen.

Doelstellingen 2020

De belangrijkste doelstellingen zijn – ook in volgorde van de destijds aangegeven belangrijkheid - als volgt samen te vatten:

Publieksbereik: het toegankelijk maken van het erfgoed voor verschillende soorten publiek, het creëren van toegankelijke bezoekers – en informatiecentra per cluster, ontwikkelen van arrangementen en informatieve fiets- en wandelroutes op clusterniveau, nauwe samenwerking op gebied van communicatie en marketing en het organiseren van een jaarlijks gezamenlijk evenement (Bunkerdag)

Educatie: Educatie het ontwikkelen van historisch juist en op verschillende doelgroepen afgestemd educatiemateriaal, vrijwilligers trainen in (educatieve) vaardigheden en het ontwikkelen van een lesprogramma voor scholen.

Regionale kennis: toegankelijke informatie voor verschillende doelgroepen en kennisniveaus, zoveel mogelijk op 1 centrale plek ontsloten, het vergroten van met name de regionale en lokale kennis rondom specifieke objecten.

Behoud erfgoed: beleefbaar en waarneembaar maken van de structuur van de Atlantikwall, met te bezoeken verdedigingswerken in elk cluster, Inventarisatie en waardering op clusterniveau van aanwezige objecten, inclusief de 'zachte resten'.

Natuur en erfgoed: een evenwichtige benadering van natuur- versus erfgoedwaarden.

Verbinding: nauwe samenwerking en afstemming binnen de erfgoedtafel en met partijen daarbuiten.

3.2 De oogst

Projecten

Een overzicht van de gerealiseerde projecten (zie tabel) laat zien dat er de afgelopen 10 jaar veel is bereikt in het kader van de Erfgoedlijn Atlantikwall. In totaal is er voor ongeveer 3,4 miljoen euro aan ruim 100 projecten provinciale subsidie verstrekt. De nadruk heeft daarbij sterk gelegen op herstel en ontwikkeling van bunkers en bunkercomplexen, inclusief de bijbehorende collecties. In totaal is een kleine tweederde deel van de beschikbare middelen besteed aan dergelijke 'fysieke' projecten. Zo'n 20% is besteed aan communicatie, tentoonstellingen en publieksinformatie, met daarbij een belangrijke rol voor de jaarlijkse Bunkerdag. Een kleiner deel is naar educatie en onderzoek gegaan. Naast de subsidie voor de ontwikkeling van het Atlantikwall erfgoed is er de afgelopen 10 jaar ook voor 0,9 miljoen subsidie verstrekt aan de restauratie van Rijksmonumenten zoals Fort 1881, Vinetaduin en het Oranjehotel.

Enquête & peiling

Onder de deelnemers van de Erfgoedtafel is in oktober 2022 een enquête gehouden met vragen over de resultaten tot nu toe en de gewenste koers voor de erfgoedlijn richting 2030.

Uit de enquête komt naar voren dat de leden van de Erfgoedtafel redelijk tevreden zijn over het behaalde resultaat: dit wordt met een 7 gewaardeerd. Men is met name trots op de gerealiseerde fysieke projecten, op het feit dat de Atlantikwall beter zichtbaar en beleefbaar is gemaakt en op de jaarlijkse Bunkerdag. Het belang van de erfgoedlijn en de continuering daarvan wordt vrijwel unaniem onderschreven.

Als algemene verbetermogelijkheden worden met name een betere samenwerking en afstemming genoemd.

Bescherming

Aangegeven wordt dat er een redelijk compleet overzicht is van de gebouwde objecten, maar in veel mindere mate van de zachte resten. Daarbij worden er vrij breed zorgen geuit over de beschermingsstatus van zowel de gebouwde objecten als de zachte resten. Inventarisatie en een adequate bescherming van de waardevolle objecten en structuren wordt als een belangrijk thema voor de komende periode genoemd.

Publieksbereik

Het Atlantikwall erfgoed wordt door de deelnemers als vrij goed toegankelijk en beleefbaar gewaardeerd, met als kanttekening dat de openingstijden van bunkerlocaties veelal beperkt zijn (begrijpelijk vanwege de afhankelijkheid van vrijwilligers). Op de vraag in hoeverre het volgens de deelnemers in voldoende mate bij het grote publiek bekend is wordt verdeeld gereageerd: hierover bestaan verschillende beelden.

Aangegeven wordt dat de informatievoorziening en samenwerking op het gebied van communicatie, marketing en promotie tussen de betrokken partijen belangrijk wordt gevonden en dat hierin nog verbetermogelijkheden zijn.

Voor wat betreft de clusters zoals die in de 'Doelstellingen 2020' zijn benoemd wordt geconstateerd dat er nog geen sprake is van een duidelijk herkenbaar profiel en een informatie-/bezoekerscentrum. Wel zijn er in voldoende mate fiets- en wandelroutes op clusterniveau; arrangementen zijn daarentegen minder uit de verf gekomen.

Richting 2030 worden met name kansen gezien voor een betere gezamenlijke (Atlantikwall-brede) communicatie en het organiseren en afstemmen van activiteiten. Als doelgroep wordt het 'grote publiek' genoemd, maar vaak ook specifiek jeugd en jongeren.

Educatie, kennis & onderzoek

Aangegeven wordt dat er veel kennis is over de Atlantikwall, maar dat deze soms moeilijk toegankelijk en versnipperd is. Richting 2030 worden met name kansen gezien om de beschikbare kennis en informatie beter en makkelijker te ontsluiten. Ook een betere onderlinge uitwisseling en evaluatie van beschikbaar educatiemateriaal wordt als belangrijke verbetermogelijkheid gezien. Meer aandacht wordt er gevraagd voor *oral history* en de zachte sporen.

Vooruitblik

Tijdens de Erfgoedtafel van 16 november '22 is aan de hand van een aantal stellingen de mening van de aanwezigen gepeild over de gewenste koers. Zie ook de bijlage.

Gevraagd naar de gewenste toekomstige focus voor de Erfgoedlijn gaf men aan dat die in de eerste plaats op de lijn als geheel zou moeten liggen, gevolgd door de clusters en daarna de objecten.

Als belangrijke middelen voor een betere gezamenlijke communicatie worden vooral een goed functionerend online portal (website), het gebruik van een gezamenlijk beeldmerk (logo) en de organisatie van gezamenlijke activiteiten genoemd. Voor een gezamenlijke grafische huisstijl of meubilair is weinig draagvlak.

Gevraagd naar de wenselijkheid van 1 of meerdere aansprekende boegbeelden voor de Erfgoedlijn geeft een kleine meerderheid aan hier positief tegenover te staan.

Er is brede steun voor de stelling dat er meer aandacht dient te zijn voor andere vormen van verbeelding en beleefbaar maken dan via restauratie van bunkers alleen.

Een meerderheid vindt dat de kwaliteit van projecten van de Erfgoedlijn beter geborgd dient te worden en dat vooral een goede evaluatie van projecten daarbij behulpzaam kan zijn.

Samenvattend kan gesteld worden dat er in de afgelopen 10 jaar veel bereikt is en dat de deelnemers van de Erfgoedtafel daar trots op zijn. Er is breed draagvlak om de lijn door te zetten en gezamenlijk verder te werken aan behoud en beleefbaar maken van het Atlantikwall erfgoed.

Terugblikkend op de doelstellingen 2020 wordt geconstateerd dat deze nog niet allen zijn gerealiseerd: er worden op verschillende fronten nog verbetermogelijkheden en verdere ontwikkelingskansen gezien.

Als belangrijke rode lijn uit de resultaten van de enquête en de peiling tijdens de Erfgoedtafel komt de wens naar voren tot een betere samenwerking en meer onderlinge afstemming. Na een startperiode met relatief veel aandacht voor de afzonderlijke objecten en bunkerlocaties is er behoefte aan een verbreding van de focus. Richting 2030 betekent dit de wens om, naast het blijvend verbeteren en doorontwikkelen van de fysieke bunkerlocaties, ook meer aandacht te besteden aan de samenhang binnen de Erfgoedlijn, zowel op het niveau van de lijn als geheel als binnen de clusters.

Woonbunker Westduinen Scheveningen, foto: Arthur van Beveren

Bunkercomplex De Punt, Goeree, foto: Arthur van Beveren

5 Koers 2030

5.1 Thema's en doelstellingen

Er is al veel bereikt en veel om trots op te zijn als erfgoedlijn. Nu er een stevige basis ligt is het zaak te kijken hoe de kwaliteit verder versterkt kan worden. Na een eerste periode van focus op de objecten is het daarbij nu tijd voor een verbreding van de focus met meer aandacht voor de lijn als geheel en de clusters daarbinnen (de Stützpunktgruppen en Festung). Het beschermen en beleefbaar maken van het Atlantikwall erfgoed blijft daarbij de centrale doelstelling.

Om ook in de toekomst op een betekenisvolle en effectieve manier bij te blijven dragen aan versterking van de erfgoedlijn Atlantikwall is het van belang keuzes te maken en met elkaar scherp te zijn op waar de beperkte middelen voor worden ingezet. Onderstaande thema's dienen daarbij als leidraad. Per thema zijn doelstellingen geformuleerd die als handvatten dienen voor de concretisering en tezamen de koers voor de erfgoedlijn richting 2030 definiëren.

THEMA

Niet meer maar beter

De Atlantikwall was een zeer uitgebreid stelsel van bunkers, batterijen, loopgraven, versperringen, tankgrachten etc. De laatste tijd zijn veel belangrijke bouwwerken beter beleefbaar en toegankelijk gemaakt. Tezamen geven ze een al een vrij goed beeld van de meest kenmerkende elementen die hier waren te vinden. Bij de verdere ontwikkeling van de erfgoedlijn dient de vraag centraal te staan in hoeverre het toevoegen van nieuwe objecten door opgraven en restauratie nog wezenlijk bijdraagt aan versterking van de erfgoedlijn. Voor bepaalde unieke en bijzondere objecten kan dit geval zijn. Ook meer aandacht voor de nog onderbelichte zachte resten en sporen in het landschap kan een waardevolle aanvulling betekenen. Maar 'meer van hetzelfde' voegt weinig waarde toe: de focus zal daarom niet zozeer op 'meer' als wel op 'beter' worden gelegd. Dat betekent: kijken naar hoe we dat wat we doen beter kunnen doen, de kwaliteit van de bestaande locaties verder versterken en ook de onderlinge samenhang en uitwisseling versterken.

De kwaliteit van de projecten zoals die in het kader van de erfgoedlijn worden opgepakt kan groeien en doorontwikkelen door het uitwisselen van kennis en ervaring tussen de partners en het periodiek evalueren van de resultaten. Door aan de voorkant met elkaar heldere kwaliteitscriteria vast te stellen waar nieuwe projecten aan moeten voldoen wordt een gezamenlijk ambitieniveau vastgelegd.

De beoogde kwaliteitsverbetering heeft betrekking op zowel de fysieke als de organisatorische kant. Bij fysieke verbetering kan het daarbij gaan om restauratie, verbouwing of bijvoorbeeld verbeteringen aan de tentoonstelling. Organisatorische verbeteringen kunnen bijdragen aan een verdere professionalisering van de bunkerlocaties en musea. Veel van de bunkerlocaties zijn sterk afhankelijk

van vrijwilligers en hebben beperkte middelen ter beschikking. Gerichte ondersteuning vanuit de erfgoedlijn kan bijdragen aan een professionalisering, kwaliteitsverbetering en duurzame instandhouding van deze locaties.

Niet meer maar beter geldt ook voor de wijze waarop het erfgoed beleefbaar gemaakt kan worden: in aanvulling op de fysiek te bezoeken bunkerlocaties liggen er kansen voor bijvoorbeeld *virtual reality*, kunst (incidenteel, passend en zorgvuldig) en het benutten van de *oral history* uit het gebied. Voor de verschuiving van 'meer' naar 'beter' is ook een goede samenwerking binnen de erfgoedlijn van belang en een werkwijze die voorziet in een vorm van kwaliteitsborging bij de te realiseren projecten.

DOELSTELLINGEN 'NIET MEER MAAR BETER'

Kwaliteitsverbetering projecten. Verbeteren van de kwaliteit van nieuwe projecten door het ontwikkelen van kwaliteitscriteria, projectevaluatie en kennisuitwisseling.

Versterken en ondersteunen bunkerlocaties. Het kwalitatief doorontwikkelen van de bestaande bunkerlocaties en musea, zowel in fysieke zin als door het organiseren van kennisuitwisseling en passende ondersteuning.

THEMA

Versterken van de lijn

Samen ben je sterker, kom je verder en heb je meer impact.

Op het niveau van de lijn als geheel kan betere samenwerking en afstemming leiden tot een groter publieksbereik. Om vindbaar en herkenbaar te zijn voor het publiek is een goede gezamenlijke communicatie rond de Atlantikwall essentieel.

Het beter op de kaart zetten en onder de aandacht brengen van de Atlantikwall als geheel draagt ook bij aan het vergroten van de publieke bewustwording. Het creëert daarmee meer draagvlak voor een betere bescherming. De noodzaak tot een betere bescherming van het erfgoed is belangrijk gebleken in de afgelopen tijd. De erfgoedlijn kan een belangrijke rol vervullen in de agendering hiervan bij betrokken overheden.

Door onderling, binnen de erfgoedlijn, meer uit te wisselen, het samenbrengen en beter toegankelijk maken van beschikbare informatie en het doen van onderzoek neemt het kennisniveau over de Atlantikwall als geheel toe. Dit draagt bij aan het verbeteren van de kwaliteit van projecten en activiteiten. Door samenwerking leren de locaties van elkaar en wordt voorkomen dat het wiel steeds op nieuw wordt uitgevonden. Een sterkere lijn schept daarmee ook betere condities voor doorontwikkeling en een kwaliteitsimpuls van de afzonderlijke objecten.

DOELSTELLINGEN

'VERSTERKEN VAN DE LIJN'

Vergroten publieksbereik. Verbeteren van de herkenbaarheid en vindbaarheid van de erfgoedlijn Atlantikwall voor het publiek. O.a. door het verbeteren van de gezamenlijke communicatie via website, toepassing van Atlantikwall-beeldmerk en organiseren van gezamenlijke activiteiten.

Betere bescherming. Inzetten voor een betere bescherming van het waardevolle Atlantikwall-erfgoed. Door het doen van onderzoek, het inventariseren, samenvoegen en in (één) kaart brengen van het erfgoed en het waarderen daarvan. Agendering van de (juridische) bescherming bij betrokken instanties (overheden, RCE).

Kennisuitwisseling. Verbeteren van de samenwerking en uitwisseling tussen de verschillende betrokken partijen, bunkerlocaties en musea. Door het opzetten van een goed toegankelijke kennis- en projectenbank waar beschikbare informatie over Atlantikwall en de afzonderlijke locaties, inclusief de gerealiseerde projecten, is samengebracht.

Atlantikwall community. Bouwen aan en versterken van het netwerk van bij het Atlantikwall erfgoed betrokken personen, partijen en instanties. Speciale aandacht daarbij voor de vrijwilligers als drijvende kracht. Daarnaast is het versterken van de betrokkenheid van gemeenten een belangrijk aandachtspunt.

THEMA

Herkenbare en onderscheidende clusters

Het erfgoed van de Atlantikwall in Zuid-Holland kenmerkt zich door een clustering in 5 verdedigingseenheden. Deze zogenaamde Stützpunktgruppen (Katwijk-Noordwijk, Scheveningen, Voorne, Goeree) en Festung (Hoek van Holland) zijn daarbij in ruimtelijke zin duidelijk afgebakend door een Seefront (langs het strand) en een Landfront (tankgracht of -muur in het binnenland). Iedere Stützpunktgruppe en de Festung vervulde zijn eigen specifieke rol binnen het geheel van de Atlantikwall, zoals ook beschreven in hoofdstuk 2.

Het versterken van de herkenbaarheid en het onderscheidende karakter van deze verschillende clusters biedt een uitgelezen kans het algemene verhaal van de Atlantikwall verder in te kleuren en te verrijken. Rondom ieder van deze militaire complexen is een eigen verhaal te vertellen, die gelezen kunnen worden als 'hoofdstukken' binnen het 'boek' van de Atlantikwall in Zuid-Holland. Voor Katwijk-Noordwijk gaat dat verhaal bijvoorbeeld over Vliegveld Valkenburg en de impact op de boulevards van de badplaatsen. Het verhaal van Den Haag en Scheveningen gaat over het bestuurscentrum en grootschalige sloop en evacuatie. Hoek van Holland verhaalt over het strategisch belang van de Rotterdamse haven en de radarinstallatie zal in het verhaal van Voorne een prominente plek hebben.

Door het vertellen en tonen van deze specifieke verhalen kunnen de clusters zich van elkaar onderscheiden en vormen ze een aanvulling op elkaar. Door onderling naar elkaar te verwijzen wordt een breder en completer beeld gevormd en wint de Atlantikwall als geheel aan zeggingskracht en diepgang. Daarmee kan het publiekbereik worden vergroot. De Stützpunktgruppen zijn vanuit het perspectief van de bezoekers in potentie een interessant gegeven omdat het de samenhang tussen de objecten in beeld brengt op een schaal die zich goed leent voor een wandel- of fietstocht. Daar waar de Atlantikwall als totale structuur moeilijk beleefbaar is en een afzonderlijke bunker slechts een beperkt beeld geeft, biedt juist het schaalniveau van het cluster de mogelijkheid om reikwijdte en impact van de Atlantikwall voorstelbaar te maken voor de geïnteresseerde bezoeker. Het versterken van de herkenbaarheid van de Stützpunktgruppen begint met het vaststellen van het profiel en het eigen verhaal. Dat verhaal kan vervolgens worden benut, zowel op de afzonderlijke locaties als voor de lijn-brede communicatie. Een goede samenwerking en afstemming tussen de verschillende partijen binnen de betreffende clusters (zoals de bunkermusea, terreinbeheerders, gemeente, stichtingen etc.) draagt in belangrijke mate bij aan het succesvol voor het voetlicht brengen van dit gedeelde verhaal. De herkenbaarheid wordt verder vergroot door de verschillende objecten binnen het cluster fysiek en visueel met elkaar te verbinden. Door aantrekkelijke en informatieve routes waarbij de onderlinge samenhang wordt getoond en door het beter zichtbaar en/of beleefbaar maken van nog onderbelichte onderdelen zoals bijvoorbeeld het See- en Landfront, zachte resten, sporen en verdwenen of verborgen structuren die deel uitmaakten van het militaire complex.

DOELSTELLINGEN
'HERKENBARE & ONDERSCHIEDENDE CLUSTERS'

Onderscheidende profilering. Ontwikkelen van eigen profielen en bijbehorende verhaallijnen voor de afzonderlijke clusters die tezamen een compleet en veelzijdig beeld van de Atlantikwall in Zuid-Holland schetsen. Het uitdragen van deze profielen en verhaallijnen zowel lijn-breed als op de afzonderlijke locaties, waarbij ook naar elkaar doorverwezen wordt, zodat de bezoeker kennis kan nemen van het complete verhaal.

Versterken herkenbaarheid van de clusters. Verbeteren van de herkenbaarheid als Stützpunktgruppe of Festung door het fysiek verbinden van de verschillende objecten middels routes en het beter zichtbaar en/of beleefbaar maken van (verborgen) resten, sporen en objecten in hun onderlinge samenhang.

THEMA

De blik naar buiten

Het erfgoed van de Atlantikwall in Zuid-Holland bevindt zich in een bijzondere context. De omgeving is dynamisch in dit meest verstedelijkte deel van ons land. Stad en landschap transformeren als gevolg van grote ruimtelijke opgaven op het gebied van verstedelijking, mobiliteit, klimaatverandering en natuur.

Dergelijke ontwikkelingen kunnen in eerste instantie bedreigend lijken voor behoud van het waardevolle erfgoed, maar bieden vaak ook kansen. Daarvoor is het nodig als erfgoedlijn de blik naar buiten te richten en de verbinding te zoeken met grote ruimtelijke opgaven die op het gebied afkomen en te verkennen waar mogelijke coalities zijn te smeden en meekoppelkansen liggen.

Een recent voorbeeld hiervan is het herstel van de tankgracht bij voormalig vliegveld Valkenburg als onderdeel van de aanleg van de zogenaamde 'Groene Zone' langs de toekomstige nieuwbouwlocatie. Gemeenten, provincie en Rijksvastgoedbedrijf trekken hier samen op om een groene buffer te realiseren waarbij herstel van erfgoed wordt gecombineerd met de aanleg van een ecologische verbinding.

Vergelijkbare kansen kunnen zich aandienen in het kader van het Nationaal Park Hollandse Duinen, zoals dat momenteel in ontwikkeling is. Naast behoud en ontwikkeling van natuur is ook de versterking van de gebiedsidentiteit een belangrijke doelstelling. Hierbij is ook de Atlantikwall benoemd als 1 van de identiteitsdragers. Een van de ambities voor NP Hollandse Duinen is de ontwikkeling van zogenaamde 'parkpoorten': aantrekkelijke entrees tot het gebied. Voor sommige van deze plekken liggen er kansen om hier ook de Atlantikwall voor het voetlicht te brengen. Daarnaast wordt er in het kader van NP Hollandse Duinen ingezet op het ontwikkelen van herkenbare en aantrekkelijke recreatieve routes die de interessante bestemmingen in de kustzone met elkaar verbinden. Ook hier

ligt een mogelijke koppelkans met het beter ontsluiten van het bezienswaardige Atlantikwall-erfgoed.

Het Atlantikwall erfgoed strekt zich ook buiten de provinciegrenzen verder uit. Aansluiting, afstemming en samenwerking zoeken met de aangrenzende provincies (Zeeland en Noord-Holland) en op nationale schaal via o.a. de RCE is dan ook belangrijk. Ook internationaal, in Europees verband, staat het erfgoed van de Atlantikwall in de belangstelling en liggen er mogelijk kansen.

De blik naar buiten richt zich ook op vergelijkbare samenwerkingsverbanden zoals andere linies (b.v. Nieuwe en Oude Hollandse Waterlinie, Zuiderwaterlinie) en andere erfgoedlijnen binnen de provincie. In een aantal gevallen is er sprake van een direct raakvlak en aanleiding voor afstemming (b.v. ten aanzien van de erfgoedlijnen Historisch Haringvliet en Limes). Daarnaast kan uitwisseling leiden tot lering, inspiratie en nieuwe inzichten.

DOELSTELLINGEN 'BLIK BAAR BUITEN'

Behoud door ontwikkeling. Het borgen van een duurzame bescherming en beleefbaarheid van Atlantikwall erfgoed in relatie tot nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen rondom de erfgoedlijn. Actieve inbreng in gebiedsontwikkelingen om daar waar zich kansen voordoen het Atlantikwall erfgoed te versterken.

Grensoverstijgende samenwerking en uitwisseling. Contact leggen en onderhouden en mogelijke uitwisseling en samenwerking zoeken met partijen en instanties rond het Atlantikwall erfgoed buiten de provinciegrenzen; op provinciaal, rijks- en Europees niveau. Leren van andere linies en erfgoedlijnen door organiseren van uitwisseling.

5.2 Programma

Met de doelstellingen wordt richting gegeven aan de verdere doorontwikkeling van de Erfgoedlijn. Hiermee wordt voor de komende jaren koers bepaald en focus aangebracht. Om hier verder uitwerking aan te kunnen geven is een nadere invulling en concretisering nodig. In onderstaand overzicht is daartoe een eerste aanzet gemaakt.

De doelstellingen zijn vertaald naar een aantal mogelijke concrete projecten en acties waar werk van gemaakt kan worden om de ambities van de erfgoedlijn vorm te geven. Het zijn niet zaken die 'moeten', maar die kansrijk worden geacht om invulling te geven aan de koers. De voorstellen vragen nog om nadere uitwerking en onderzoek, bijvoorbeeld door middel van werkgroepen. Ze zijn bedoeld als handvat voor de Erfgoedtafel om te komen tot een (één of tweejaarlijks) vast te stellen programma. Met dit programma geeft de Erfgoedtafel richting aan de gewenste doorontwikkeling van de erfgoedlijn op de korte termijn. Op basis van ervaringen en inzichten die de komende jaren worden opgedaan kunnen projecten afvallen en ook nieuwe projecten worden toegevoegd indien die passen binnen de hiervoor geformuleerde doelstellingen.

Het programma agendeert een aantal nieuwe projecten en acties. Daarnaast blijft er

nadrukkelijk ook aandacht voor het realiseren van (fysieke) projecten in relatie tot de verbetering van bestaande bunkerlocaties zoals dat ook de afgelopen jaren het geval is geweest. Vanuit het thema 'Niet meer maar beter' wordt daar invulling aan gegeven: gericht op kwalitatieve verbetering van de bestaande locaties.

Niet alle genoemde acties en projecten kunnen en moeten tegelijk opgepakt worden. Tijd en middelen zijn beperkt en daarom is het van belang te prioriteren. Voor deze prioritering is een eerste aanzet gedaan door per project aan te geven of deze met name op korte (***) , middellange (**) of langere termijn (*) van belang is. De prioritering is mede bepaald op basis van een peiling onder de deelnemers van de Erfgoedtafel tijdens de bijeenkomst van februari '23. De prioritering kan in de loop der tijd bijgesteld worden aan de hand van nieuwe inzichten.

Gezien de beperkte tijd en capaciteit bij veel deelnemers is het ook van belang te kijken hoe de doelstellingen bereikt kunnen worden zonder te veel extra werklast te creëren. Het vormen van (tijdelijke) werkgroepen kan daarbij zinvol zijn. De wijze waarop dit het beste kan worden georganiseerd zal een belangrijk (terugkerend) onderwerp van gesprek dienen te zijn aan de Erfgoedtafel.

Uitslag mentimeter-peiling t.a.v. van de prioritering van de doelstellingen

Thema : Niet meer maar beter

1. Kwaliteitsverbetering projecten. Verbeteren van de kwaliteit van nieuwe projecten door het ontwikkelen van kwaliteitscriteria, projectevaluatie en kennisuitwisseling.

Wat

prio

a. Kwaliteitscriteria

Het opstellen van kwaliteitscriteria voor nieuwe projecten. Dit afwegingskader is van belang om aan de voorkant te sturen op het realiseren van projecten die aansluiten bij de doelstellingen en visie van de Erfgoedlijn. Het biedt daarbij ook de mogelijkheid om projectvoorstellen te vergelijken op hun bijdrage en daarmee de inzet van de schaarse middelen zo effectief mogelijk te benutten. Het afwegingskader sluit logischerwijs nauw aan bij de missie en visie zoals in dit document vastgelegd.

* * *

b. Evaluatie

Periodiek (jaarlijks) evalueren van projecten, met als doel hieruit lering te trekken voor toekomstige projecten. Vragen die hierbij aan de orde kunnen komen zijn bijvoorbeeld: is de oorspronkelijke doelstelling behaald; wat is het publiekbereik; hoe wordt het gewaardeerd; welke knelpunten en obstakels deden zich voor; wat zijn succesfactoren; welke lessen zijn hieruit te trekken etc.

* * *

c. Publieksonderzoek

Het (laten) verrichten van onderzoek naar het publieksbereik rond de Atlantikwall, zowel kwantitatief (hoeveel mensen worden er bereikt) als kwalitatief (hoe wordt het gewaardeerd), als input voor toekomstige projecten. Mogelijk is dit ook voor andere erfgoedlijnen wenselijk om te doen en kan er samen op worden getrokken.

* *

c. Expert-team

Onderzoeken van de haalbaarheid en wenselijkheid van het instellen van een onafhankelijk expert-team dat meedenkt en adviseert t.a.v. nieuwe projecten. Onafhankelijke deskundigen zouden een kwaliteitsverhogende rol kunnen spelen in het beoordelen, evalueren en adviseren ten aanzien van de realisatie van projecten.

*

Thema : Niet meer maar beter

2. Versterken en ondersteunen bunkerlocaties. Het kwalitatief doorontwikkelen van de bestaande bunkerlocaties en musea, zowel in fysieke zin als door het organiseren van kennisuitwisseling en passende ondersteuning.

wat

prio

a. Kwalitatieve verbetering bestaande locaties

* * *

Verbeteren van de bestaande locaties in fysieke zin door o.a. restauratie, verbouwing, verduurzaming en verbeteringen ten aanzien van de collectie en de tentoonstelling daarvan. E.e.a. nadrukkelijk gericht op kwaliteitsverbetering en aanvullend ten opzichte van het bestaande: het toevoegen van meerwaarde aan de lijn als geheel.

b. Inventarisatie behoeftes

* * *

Inventariseren van wensen, behoeften en vraagstukken bij het beschermen en beleefbaar maken van de afzonderlijke bunkerlocaties en musea. Veel van de locaties hebben maar beperkte middelen en het werk wordt veelal door vrijwilligers gedaan. Om een kwaliteitsslag te kunnen maken is allereerst een goed beeld nodig van de aspecten waarbij ondersteuning gewenst is.

c. Ondersteuning

* *

Op basis van bovenstaande inventarisatie een passend ondersteuningsprogramma ontwikkelen met aandacht voor b.v. werving en training van vrijwilligers, vraagstukken m.b.t. het besturen van vrijwilligersorganisaties, inbreng van specifieke expertise, kennisuitwisseling etc.

Thema : Versterken van de lijn

3. Vergroten publieksbereik. Verbeteren van de herkenbaarheid en vindbaarheid van de erfgoedlijn Atlantikwall voor het publiek. O.a. door het verbeteren van de gezamenlijke communicatie via website, toepassing van Atlantikwall-beeldmerk en organiseren van gezamenlijke activiteiten.

wat

prio

a. Website

Opzetten en beheren van een centrale website als herkenbaar portal voor de erfgoedlijn Atlantikwall. De website dient als *het* startpunt te fungeren voor informatie over de Zuid-Hollandse Atlantikwall. Het brengt het verhaal van de lijn als geheel, de verschillende clusters daarbinnen en de afzonderlijke bunkerlocaties en musea die te bezoeken zijn. Het bieden van overzicht is daarbij van belang, bijvoorbeeld door middel van een (doorklikbare) overzichtskaart met de verschillende locaties. Informatie over bereikbaarheid, openingstijden en activiteiten dient eenvoudig vindbaar te zijn. Via de centrale website wordt doorgelinkt naar de afzonderlijke sites per locatie. De bestaande site bezoekatlantikwall.nl zou hiertoe omgebouwd kunnen worden.

* * *

b. Bunkerdag

Voortzetten en uitbouwen van de Bunkerdag als jaarlijks gezamenlijk evenement.

* * *

c. Beeldmerk

Consequente toepassing van het bestaande gezamenlijke beeldmerk (Atlantikwall logo) bij alle uitingen en op alle betrokken locaties. Door het gebruik van het logo worden de afzonderlijke locaties en websites herkenbaar als onderdeel van één en dezelfde erfgoedlijn Atlantikwall.

* * *

d. Huisstijl

Het ontwikkelen van een herkenbare huisstijl voor uitsluitend de lijn-brede communicatie zoals die plaatsvindt via de centrale Atlantikwall-website, nieuwsbrieven (zie hierboven) en gezamenlijke evenementen.

* *

e. Nieuwsbrief

Het uitgeven van een periodieke nieuwsbrief, met daarin nieuws en activiteiten rondom de Erfgoedlijn. Een nieuwsbrief kan bijdragen aan het onder de aandacht brengen van de Erfgoedlijn en haar wapenfeiten bij een breder publiek.

* *

Thema : Versterken van de lijn

4. Betere bescherming. Inzetten voor een betere bescherming van het waardevolle Atlantikwall-erfgoed. Door het doen van onderzoek, het inventariseren, samenvoegen en in (één) kaart brengen van het erfgoed en het waarderen daarvan. Agendering van de (juridische) bescherming bij betrokken instanties (overheden, RCE).

wat

prio

a. Inventarisatie informatie

Samenbrengen en ontsluiten van beschikbare informatie in een online kaartomgeving (GIS). Het vervolgens analyseren op compleetheid en zonodig doen van aanvullend onderzoek bij evidente lacunes. * * *

b. Waardering

Nader onderzoek verrichten naar de waarde en beschermingsstatus van de verschillende onderdelen en zo nodig bewerkstelligen dat bescherming van waardevolle objecten juridisch planologisch op orde komt. * * *

Thema : Versterken van de lijn

5. Kennisuitwisseling. Verbeteren van de samenwerking en uitwisseling tussen de verschillende betrokken partijen, bunkerlocaties en musea. Door het opzetten van een goed toegankelijke kennis- en projectenbank waar beschikbare informatie over Atlantikwall en de afzonderlijke locaties, inclusief de gerealiseerde projecten, is samengebracht.

wat

prio

a. Projectenbank

Opstellen en toegankelijk maken van een projectoverzicht en beeldbank van gerealiseerde projecten in het kader van de Erfgoedlijn. Hiermee wordt inzichtelijk gemaakt wat er op de verschillende locaties is gerealiseerd en wordt ook duidelijk wat er in het kader van de Erfgoedlijn bereikt is. * *

b. Kennisbank

Organiseren van kennisuitwisseling rond de Atlantikwall door het samenbrengen en ontsluiten van relevante informatie, documenten en kaartmateriaal. * *

c. Educatie

Organiseren van uitwisseling op het gebied van educatie, met betrekking tot het gebruikte materiaal, ervaringen en doelgroepen. Met als doel de kwaliteit van de educatie binnen de Atlantikwall als geheel te verbeteren en met elkaar in lijn te brengen. Onderzoeken van de mogelijkheid voor het ontwikkelen van een gezamenlijke educatieve leerlijn. * *

Thema : Versterken van de lijn

6. Atlantikwall community. Bouwen aan en versterken van het netwerk van bij het Atlantikwall erfgoed betrokken personen, partijen en instanties. Speciale aandacht daarbij voor de vrijwilligers als drijvende kracht.

wat

prio

a. Vrijwilligersdag

Organiseren van een jaarlijkse vrijwilligersdag, als waardering voor de inzet, om samenwerking en uitwisseling te stimuleren en bij te dragen aan het ontwikkelen van een Atlantikwall-community.

* * *

b. Verbreding van het netwerk

Actief benaderen en uitnodigen van partijen die kunnen bijdragen aan het versterken van de erfgoedlijn. Speciale aandacht daarbij voor het beter betrekken van gemeenten.

* *

c. Interne nieuwsbrief

Informereren van de achterban over ontwikkelingen en activiteiten binnen de erfgoedlijn.

*

Thema : Herkenbare en onderscheidende clusters

7. Onderscheidende profilering. Ontwikkelen van eigen profielen en bijbehorende verhaallijnen voor de afzonderlijke clusters die tezamen een compleet en veelzijdig beeld van de Atlantikwall in Zuid-Holland schetsen. Het uitdragen van deze profielen en verhaallijnen zowel lijn-breed als op de afzonderlijke locaties, waarbij ook naar elkaar doorverwezen wordt, zodat de bezoeker kennis kan nemen van het complete verhaal.

wat

prio

a. Cluster-profielen

Het opstellen van een (beknopte) profielschets en het ontwikkelen van een bijbehorende verhaallijn per cluster. Hierin wordt het onderscheidende en typerende verhaal van het complex uitgewerkt en aangegeven welke specifieke positie het inneemt als onderdeel van de (Zuid-Hollandse) Atlantikwall. De profielschets dient als gezamenlijk verhaal dat in de communicatie en informatievoorziening wordt uitgedragen: het kan daartoe zowel erfgoedlijn-breed (via website) als bij de afzonderlijke bunkerlocaties en musea (fysiek en online) benut worden. * *

b. Afstemming

Afstemming van informatievoorziening, activiteiten en openingstijden binnen het cluster. Hier liggen in de directe nabijheid van elkaar vaak verschillende locaties. Door onderling naar elkaar te verwijzen, afspraken te maken over openingstijden (meer spreiding) en activiteiten op elkaar af te stemmen kan het publieksbereik binnen het cluster vergroot worden alsook de beleefbaarheid van de Atlantikwall voor de bezoeker. * *

Thema : Herkenbare en onderscheidende clusters

8. Versterken herkenbaarheid van de clusters. Verbeteren van de herkenbaarheid als Stützpunktgruppe of Festung door het fysiek verbinden van de verschillende objecten middels routes en het beter zichtbaar en/of beleefbaar maken van (verborgen) resten, sporen en objecten in hun onderlinge samenhang.

wat

prio

a. Nader onderzoek

Nader onderzoek naar nog aanwezige harde maar vooral ook zachte resten binnen het bereik van de clusters. Om hiermee in beeld te krijgen welke onderdelen van het Atlantikwall ergoed nog bescherming behoeven en welke mogelijk ook een bijdrage kunnen leveren aan het beter beleefbaar en herkenbaar maken van het complex.

* *

b. Beleefbaar maken cruciale onderdelen

Op basis van de resultaten van het nader onderzoek, waar nodig en kansrijk, het (beter) beleefbaar maken van nog onzichtbare of onderbelichte onderdelen (incl. zachte resten) van de Stützpunktgruppe die bijdragen aan het beter leesbaar en herkenbaar maken van het functioneren van de het militair complex.

* *

c. Routes

Het ontwikkelen of verbeteren van aantrekkelijke recreatieve routes op het niveau van de clusters, waarlangs het verhaal van het complex zichtbaar en/of beleefbaar wordt gemaakt en de samenhang tussen de verschillende onderdelen inzichtelijk wordt.

* *

Thema : Blik naar buiten

9. Behoud door ontwikkeling. Het borgen van een duurzame bescherming en beleefbaarheid van Atlantikwall erfgoed in relatie tot nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen rondom de erfgoedlijn. Actieve inbreng in gebiedsontwikkelingen daar waar zich kansen voordoen het Atlantikwall erfgoed te versterken.

wat

prio

a. Inbreng in gebiedsontwikkeling

Het belang en de kansen ten aanzien van het Atlantikwall-erfgoed actief inbrengen in gebiedsontwikkelingen in de kustzone.

*

b. Nationaal Park Hollandse Duinen

Afstemming en samenwerking zoeken met Nationaal Park Hollandse Duinen m.b.t. routing en meekoppeling in het kader van de Parkpoorten.

*

Thema : Blik naar buiten

10. Grensoverstijgende samenwerking en uitwisseling. Contact leggen en onderhouden en mogelijke uitwisseling en samenwerking zoeken met partijen en instanties rond het Atlantikwall erfgoed buiten de provinciegrenzen; op provinciaal, rijks- en Europees niveau. Leren van andere linies en erfgoedlijnen door organiseren van uitwisseling.

wat

prio

a. Interprovinciale afstemming

Contact en afstemming met aangrenzende Atlantikwall-locaties en erfgoednetwerken in Zeeland en Noord-Holland. Gericht op uitwisseling en eventuele samenwerking ter bevordering van instandhouden en beleefbaar maken Atlantikwall erfgoed.

**

b. Nationale en internationale afstemming

Contact en afstemming met nationale (RCE) en internationale instanties (Europees verband) gericht op uitwisseling en bescherming, instandhouden en beleefbaar maken van het Atlantikwall erfgoed in Nederland en de specifieke positie van Zuid-Holland daarin.

**

c. Leren van anderen

Contact en uitwisseling met andere linies en erfgoedlijnen, binnen en buiten de provincie, ter inspiratie en lering.

*

Geschutsbunker Scheveningen, foto: Arthur van Beveren

6 Kwaliteit & organisatie

Om op een goede manier werk te kunnen maken van de geformuleerde doelstellingen zullen er nadere afspraken gemaakt moeten worden over de wijze van samenwerken binnen de erfgoedlijn.

In hoofdlijnen zijn daarbij twee zaken van belang. Ten eerste het organiseren van kwaliteitsborging rondom projecten. En ten tweede vraagt de focus op clusters en de lijn als geheel om heroverwegingen ten aanzien van de overleg- en werkstructuur binnen de erfgoedtafel. In dit slothoofdstuk wordt een aantal overwegingen meegegeven die behulpzaam kunnen zijn bij de nadere uitwerking hiervan door de Erfgoedtafel.

6.1 Kwaliteitsborging

Voor het realiseren van kwalitatief goede projecten is bij de doelstellingen onder het thema 'niet meer maar beter' een aantal zaken opgenomen.

Hierbij is een evaluatie van gerealiseerde projecten benoemd. Door jaarlijks de gehonoreerde en uitgevoerde projecten te evalueren ontstaat een beter beeld van succes – en faalfactoren waaruit voor nieuwe projectvoorstellen lering kan worden getrokken.

Veel van de locaties werken met vrijwilligers. Ze vormen een waardevol en onmisbaar fundament voor de Atlantikwall en zorgen voor een lokale worteling. Het vraagt echter wel om specifieke aandacht voor de continuïteit van de organisaties en ondersteuning op terreinen waar kennis of kunde mogelijk ontbreekt. Vanuit de erfgoedlijn kan hieraan bijgedragen worden door het organiseren van kennisuitwisseling en een gezamenlijk programma gericht op professionalisering.

Voor de borging van kwaliteit is daarnaast de instelling van een expert-team of kwaliteitsteam te overwegen. Een dergelijk expert- of kwaliteitsteam dient onafhankelijk en deskundig te zijn en kan adviseren t.a.v. de projecten. Het zou daartoe een rol kunnen krijgen in de beoordeling en toetsing van de voorstellen aan de missie, visie & doelstellingen van de erfgoedlijn. Ook is het mogelijk dat experts uit het team al aan de voorkant met potentiële initiatiefnemers meedenken en adviseren. Nader onderzoek en overleg met de deelnemers aan de erfgoedtafel kan inzichtelijk maken of en op welke wijze en in welke vorm een kwaliteitsteam voor de Erfgoedlijn Atlantikwall van toegevoegde waarde kan zijn.

Met de geformuleerde doelstellingen wordt voor de komende periode richting gegeven. Het is van belang dat de focus die hierbij is aangebracht ook wordt doorvertaald naar de beoordeling van projectvoorstellen, zodat juist die projecten die hieraan bijdragen worden gehonoreerd. Hiervoor is een passend beoordelingskader nodig. Het ligt voor de hand de genoemde thema's en bijbehorende doelstellingen hierbij als basis te nemen. Uitgangspunt is dat projecten aantoonbaar aansluiten bij de missie en invulling geven aan één van deze doelstellingen. Daarbij kan een prioritering worden overwogen tussen de doelstellingen in lijn met de volgorde waarin deze zijn benoemd:

1. Niet meer maar beter
2. Versterken van de lijn
3. Herkenbare & onderscheidende clusters
4. Blik naar buiten

Door de projecten te scoren *op de mate waarin* ze bijdragen aan de doelstellingen kan worden vastgesteld of projecten in aanmerking komen voor honorering en in welke voorkeursvolgorde.

6.2 Overwegingen ten aanzien van werkwijze en organisatie

De verschuiving van de focus met meer aandacht voor de lijn als geheel en de clusters kan aanleiding zijn om na te denken over de organisatiestructuur en werkwijze binnen de erfgoedlijn. Veel van de betrokken partijen bij de Erfgoedtafel leunen zwaar op de inzet van vrijwilligers. De mogelijke inzet van tijd en capaciteit is beperkt. Dat vraagt om een efficiënte werkwijze. Als suggestie wordt hier een aantal mogelijkheden geschetst die hieraan bij kunnen dragen.

Eén van de mogelijkheden is de vorming van *werkgroepen* rond specifieke activiteiten en projecten, waarbij in klein gezelschap zaken nader worden uitgewerkt. Hierbij kan deskundigheid vanuit verschillende partijen bij elkaar gebracht worden: bv. ten aanzien van educatie. Een dergelijke werkgroep kan de verantwoordelijkheid op zich nemen voor het (laten) uitvoeren van één van de onderdelen uit het programma. Een dergelijke thematische werkgroep kan in principe dan ook tijdelijk zijn.

Bij meerdere projecten die voortvloeien uit de doelstellingen kan *externe ondersteuning* gewenst zijn. Bijvoorbeeld ten aanzien van het opzetten en beheren van de website, het ontwikkelen van een huisstijl en het vormgeven van een kennisbank. Hiervoor is een goede opdrachtformulering en begeleiding van belang. Het verdient aanbeveling te onderzoeken in hoeverre de provincie bij dergelijke lijn-brede projecten een coördinerende rol zou kunnen spelen om daarmee de overige betrokken partijen te ontlasten.

Voor het verder versterken van de clusters dient per cluster bekeken te worden wat hiervoor de meest passende werkwijze is. De clusters verschillen onderling sterk qua organisatie: in sommige gevallen zijn er veel verschillende partijen actief, in andere gevallen maar 1 of 2. Ook de aard van de locaties verschilt. Uitgangspunt is een betere samenwerking en afstemming binnen de clusters. Hiertoe kan overwogen worden *cluster-werkgroepen* op te richten waarin de verschillende betrokken partijen zijn vertegenwoordigd.

Bronnen

Rapporten:

Atlantikwall in kaart. Bunkers en bezetting in Zuid-Holland. A. van Beveren en J. Rijpsma. (2022).
De Atlanfikwall, definitie van een fenomeen. K. Neisingh e.a. (2016).
Doelstellingen 2020 Erfgoedlijn Atlantikwall. H+N+S landschapsarchitecten. (2017).
Advies Kwaliteitsimpuls erfgoedlijnen. PARK Zuid-Holland. (2016).
Advies Erfgoedlijnen stand van zaken kwaliteitsslag. PARK Zuid-Holland. (2017).

Geraadpleegde websites:

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/thema-s/atlantikwall/
www.bezoekatlantikwall.nl
www.forten.nl/bunkers/
www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/militair-erfgoed/erfgoed-per-periode/tweede-wereldoorlog
www.ikme.nl/ikmekaart.html
www.atlantikwallroute.com
www.atlantikwalldenhaag.nl/nl
www.atlantikwallplatform.eu/nl/home/landen/plaatsen/regios?niveau_id=48
www.bunkerdag.nl/nl/homepage/
www.atlantikwalleurope.eu/nl
www.museumengelandvaarders.n
www.atlantikwall-museum.nl/index.html
www.bunkersinwassenaar.nl/atlantic-wall/
www.atlantikwall.nl
www.atlantikwallmuseum.nl/nl

Geraadpleegde experts

Anne-Wil Maris, programmamanager Zuiderwaterlinie
Marc Kocken, erfgoed adviseur & sectorhoofd Erfgoed en Publiek bij Erfgoed Zeeland
Michiel van der Schaaf, Delft Marketing

Klankbordgroep

Cor Geluk
Ruurd Kok
Theo Pronk
Bas van Toledo
Victor Salman
Raphael Smid
Jeroen Trimbos
Christian Quist

abeveenstralandschapsarchitect

mail@abeveenstra.nl

06-36455106

Postbus 181, 6850 AD Huissen

